

Apie kultūrinių konceptų eksplikaciją

1. Etnolingvistika kaip tapatybes tirianti disciplina

Etnolingvistika, kurios pagrindinis tyrimo objektas yra kalbos ir kultūros sąsaja, vis dažniau, kaip kad kitos žmogaus pažintinius gebėjimus ir kultūrą tiriančios mokslo atšakos (kognityvistika, visuomeninė psichologija, sąmonės psichologija, žinių sociologija, atminties sociologija, istoriografija, diskurso archeologija), imama laikyti kolektyvines tapatybes ir pasaulį interpretuojančius naratyvus tiriančia disciplina. Wojciechas Chlebda (2010, 10), savo darbuose ypač pabrėžęs būtent šią jos funkciją, etnolingvistikos kaip tapatybes tiriančio mokslo pobūdį pagrindė teigdamas, kad:

Dinamiška lenkų etnolingvistikos raida lėmė, kad per kelerius pastaruosius metus jos objektą ėmėme apibrėžti dar ryškiau: etnolingvistika yra *per se* vienu iš tapatybes tiriančių mokslų, nes savo programoje apima semiotinio trikampio „kultūra – tapatybė – atmintis“ apibrėžtą erdvę su prielaida, kad jungiamoji šių trijų fenomenų grandis yra būtent kalba – tiek *parole*, tiek *langue* perspektyvoje, kaip sistema ir tekstas“ (Chlebda, 2010, 40; plg. Bartmiński, Chlebda 2008, 11-12).

Etnolingvistikos kaip tapatybes tiriančio mokslo suvokimo pėdsakų randama Aleksandros Niewiaros monografijoje *Kształty polskiej tożsamości. Potoczny dyskurs narodowy w perspektywie etnolingwistycznej (XVI-XX w.)* (2009) bei Małgorzatos Misiak monografijoje *Tożsamość kulturowo-językowa Łemków w ujęciu etnolingwistycznym* (2018). Pirmojoje, analizuojant lenko autostereotipą, jo identifikacijos būdus, „mentalinių žemėlapių“ transformacijas bei kolektyvinio laiko konceptualizavimą, atkuriamas „kolektyvinis lenkų «pasakojimas» apie lenkiškumą, tapomas lenkiškumo esmės vaizdas, formuojama pati lenkiškumo kategorija – idėjinė, mentalinė, kultūrinė, diskursinė“ (Niewiara, 2009, 12), antrojoje – užduodamas klausimas, ką reiškia būti lemku¹, ir surinktų prisiminimų pagrindu siekiama atkurti „naratorių mentalinį pasaulį pamatuojančius vaizdinius, įsitikinimus, nuomones ir vertybes“, parodyti jų tarpusavio ryšius ir sudėti į vientisą struktūrą (Misiak, 2018, 9).

¹ Lemkai – viena iš rytų slavų etninių grupių.

Etnolingvistikoje (turint omenyje W. Chlebdos, M. Niewiaros ir M. Misiak siūlomą šio mokslo apibrėžimą) kolektyvinė tapatybė suvokiama kaip „iš tam tikros bendruomenės narių individualių tapatybių abstrahuota bendra jų autoidentifikacijos dalis“ ir mentalinis konstruktas, prieinamas per tarpusavyje pasipildančius ir „išoriškai“ kalbos faktoose pasireiškiančius vaizdus (Bartmiński, Chlebda, 2008, 12). Tapatybė – tai bendruomenės puoselėjamos vertybės ir įsitikinimai bei juos atitinkantys simboliai. Jų tyrimas duoda geriausių rezultatų tuo atveju, kai šio tyrimo objektu tampa kalbinės struktūros ir tekstiniai naratyvai (Chlebda, 2010). Taip profiliuojant etnolingvistiką, keliami klausimai apie tapatybę pamatuojančius kalbinius fenomenus, jų tyrimo metodus ir duomenų šaltinius, kurių pagrindu rekonstruojami kolektyvinės tapatybės indikatoriai.

Žurnalo „Etnolingwistyka“ 29-ame tome paskelbtame tekste kėliau klausimą apie etnolingvistikos atžvilgiu relevantiškus duomenų tipus. Šiame pranešime dėmesį sutelkiu į kolektyvinę tapatybę pamatuojančius naratyvinio pobūdžio „kalbinius fenomenus“. Sekdama Renatos Grzegorzcykowsos mintimi, kalbą laikau „giliausiai žmogiškuoju, bemaž žmogiškumą apibrėžiančiu, fenomenu“ (Grzegorzcykowa, 2007, 1999-200) bei vienu esminių visuomeninių faktų, veikiančių kolektyvinės tapatybės formavimosi procesą: tapatybė gali būti reiškiamą kalba ir lygiai taip pat atkuriamą kalbinių duomenų pagrindu.

2. Naratyvinė kalbinių faktų (tekstų ir kitų vienetų) prigimtis

Viena dažniausiai šių dienų moksle taikomų tapatybės tyrimo perspektyvų yra naratyvai. Pastarieji paprastai siejami su tam tikrais pasakojimais, kuriuos individas ir grupė „perima“ ir kuriuos ima laikyti savo „istorine realybe“ (Riceur, 2008, 354). Naratyvas tai ypatinga realybės suvokimo ir vaizdavimo forma (Trzebiński, 2002):

Mes dvejomu būdu panyrame į naratyviškai sutvarkytą realybę: pasaulį patiriame tiesiogiai kaip tam tikrą istorijos tęsinį, bet tuo pat metu įgyjame žinių apie pasaulį „iš antrųjų rankų“ – iš kitų, jų fiktyviai ar realiai patirtas istorijas perteikiančių pasakojimų pavidalu (Trzebiński, 2014, 36)².

Kultūrologas Wojciechas Burszta taip išdėstė naratyvo esmę:

Naratyvas gali būti suvokiamas kaip pasakojimus apie laikinų įvykių seką, kuriamas (įvairiose terpėse, bet svarbiausia – kalboje) tokiu būdu, kad parodytų pateiktos sekos prasmę ir svarbą – konkrečią istoriją arba intrigą. Naratyvinės struktūros numato dviejų ar daugiau informacijos vienetų seką (įvykius, psichines būsenas, žmonių grupes, taigi viską, ką tikslingai ir sąmoningai sugebame išskirti), kuriai pasikeitus, pasikeičia ir pats naratyvo aiškinimas. Seka yra tas elementas, kuris naratyvą atskiria nuo kitų pasaulio pristatymo būdų – nuo abstrakčiosios „teorijos“, „jausmų“

² Panašiai naratyvo esmę suvokia ir savo darbuose mini Dorota Filar (2013).

trumpalaikiškumo, jutiminių patyrimų vienalaikiškumo, prie semantinio „metaforos“ turinio ar „modelio“ nekintamumo.

Naratyvas suteikia pasauliui laikinumo. Tai į nuoseklumo išraiškos laike orientuota forma. Naratyvas tai visų pirma įsitikinimas ir pripažinimas, kad žmogaus elgesys negali būti suvokiamas atskirai nuo konteksto. Šiuo atveju kalba eina apie asmens veiklos intencijas, bet ir – kas itin svarbu – socialinį šios veiklos kontekstą (Burszta, 2014, 21).

Mane dominančiame kontekste naratyvu vadinu ne tiek į biografijos ir (ar) istorijos rėmus ir „kalbėjimo tinklą“ išprūstą pasakojimo formą, bet veikiau subjekto sekamą pasakojimą apie pasaulį ir jo elementus, perteikiamą daugiau ar mažiau įtvirtintų nuomonių apie pasaulį rinkiniu, įgyjančiu kognityvinės definicijos pavidalą. Toks naratyvų (o tiksliau „realybę interpretuojančių naratyvų“) supratimo būdas kultūrinėje lingvistikoje (lenkų etnolingvistikoje) ryškiai siejamas su kognityvinės definicijos sąvoka, o ją Jerzys Bartmiński apibrėžia kaip tokią definicijos rūšį, kurios „pagrindinis tikslas yra parodyti, kaip tam tikrus pasaulio objektus ir reiškinius suvokia kalbinės ir kultūrinės bendruomenės atstovai“, t.y. kokios žinios apie pasaulį, jo kategorizavimą ir vertinimą glūdi tam tikros bendruomenės vartojamoje kalboje“ (Bartmiński, 1988, 169). Sekant Liublino etnolingvistikos pradininko pėdomis ir kognityvinės definicijos formulavimo taisyklėmis, aprašuose siekiama išskirti aiškų kalba įtvirtintus objekto požymius (relevantiškus tiek kalbos, tiek kultūros atžvilgiu), jo kalbinį-kultūrinį vaizdą pamatuojančius bruožus. Taip formuojamoje definicijoje „nuomonės apie pasaulį“ pateikiamos sakinio ar jo tekstinio ekvivalento forma; išgvildenamos, atliekant medžiagos analizę, požymių konjunkcijos (o kartais ir alternacijos) principu jungiamos ir grupuojamos į tam tikrus „blokus“, etnolingvistikos metodologijoje vadinamu fasetais. Tokio aprašo objektas yra tipinis objektas, o analizės metu suformuluota kognityvinė definicija yra naratyvinio pobūdžio – virsta pasakojimu apie išskirtą pasaulio fragmentą (žr. SLSJ 1980, SSiSL 1996, 1999, 2012; plg. ypač Bartmiński 2011, 2011, 2014). Taip apibrėžtą naratyvą sudaro stereotipinių (standartinių) motyvų sekvencijos kaip minimalūs reikšmės nustatymo kontekstai (taip vad. diagnostiniai kontekstai). „Stereotipiniai objektų vaizdiniai verčiami į «scenarijus», parodančius, ką veikia ir (ar) jaučia X-as, kur jis yra, su kuo užmezga ir palaiko ryšį, sąveikauja ir pan., taigi, į tekstines ar «tekstą kuriančias» kategorijas (Niebrzegowska-Bartmińska, 2007, 98).

Paskelbus 1988 metais J. Bartmiński straipsnį, skirtą kognityvinės definicijos esmei ir principams *Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji słowa*, ši reikšmės eksplikacijos modelį imta taikyti įvairių kalbinių vienetų aprašuose – pradedant nuo pavienių leksemų, per sąvokas ir stereotipus (=kultūrinius konceptus) ir baigiant kultūremomis.

Nuo *Liaudies kalbinių stereotipų bandomojo sąsiuvinio* (SLSJ, 1980) ir J. Bartmińskiego straipsnio *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki* (1985) paskelbimo laikų etnolingvistinio aprašo vienetu tapo **stereotipas**, pradžioje apibrėžtas kaip įtvirtinta nuomonė apie objektą (Bartmiński 1985), vėliau – sekant Lippmano idėja – kaip įsivaizdavimas (žmogaus, objekto, daikto, įvykio, reiškinių „mentalinis vaizdas“, įtvirtintas kalboje, per kalbą prieinamas ir esantis bendruomenės turimų žinių apie pasaulį elementu (Bartmiński, 1996, 9). Taip suvokiamas stereotipas (plg. Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska, *Stereotyp słońca w polszczyźnie ludowej*, 1996; Bartmiński, *Stereotypy mieszkają w języku*, 2007; Bielińska-Gardziel, *Stereotyp rodziny we współczesnym języku polskim*, 2009a) ilgą laiką koegzistavo su **vaizdu** (le. *obraz*) ir **portretu** (le. *portet*): *Obraz anioła i diabła w przysłowia i frazeologizmach* (Kaczan, 2005), *Językowe obrazy świata i człowieka w prasie młodzieżowej i alternatywnej* (Kajtoch, 2008); *Językowy portret ładu w polskiej kulturze ludowej* (Adamowski 1992), bei žodžio **reikšme** (le. *znaczenie*): *Wybrane warianty znaczenia słowa we współczesnej polszczyźnie i ich struktura kognitywna* (Mazurkiewicz-Brzozowska, 1993).

Objekto pavadinimą ir realų pasaulį jungiantį semantinį koreliatą vadinta įvairiai. Paprastai jis buvo siejamas su **sąvoka** (le. *pojęcie*), plg. straipsnių, disertacijų, publikacijų, monografijų pavadinimus: J. Bartmiński, *O profilowaniu pojęć w słowniku etnolingwistycznym* (1993a), U. Majer-Baranowska, *‘Woda’ – profile pojęcia w polszczyźnie ludowej* (1993), A. Głaz, *Profilowanie pojęć w tekście a jego nieprzekładalność* (1998), *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich* (Bartmiński red., 1993), A. M. Lewicki, *Próba profilowania pojęcia „droga” na podstawie idiomatyzmów języka polskiego* (1998), K. Mosiołek-Kłosińska, *Profile pojęcia „komunizm” (na podstawie wypowiedzi z okresu kampanii wyborczej 1995)* (1998), J. Bartmiński, G. Żuk, *Pojęcie RÓWNOŚCI i jego profilowanie we współczesnym języku polskim* (2009).

Dirbdami ties *Aksiologiniu slavų ir jų kaimynų leksikonu*, Jerzys Bartmińskis ir Wojciechas Chlebda atskyrė *stereotipą* nuo *sąvokos*, sutapatindami jį su *konceptu*:

„Koncepto“ terminą, kuris pastaruoju metu tampa itin populiarus (plg. Judin, 2008; Stefanskij, 2011; Gryshkova, 2012, 215–228; Jaworska, 2012), ir „stereotipo“ terminą vartojame sinonimiškai. Tiek „konceptas“, tiek „stereotipas“ apima platesnį bruožų rinkinį nei „sąvoka“; ne tik pažintinio, bet ir emotyvinio ir pragmatinio, individualių ir visuomeninių patirčių pamatuotą turinį (Bartmiński, Chlebda, 2013, 70-71).

Sąvokos, J. Bartmińskiego teigimu, apima „tik pažintinio pobūdžio bruožus: motina yra ‘moteris, kuri pagimdė’, anyta yra ‘vyro motina’; tuo tarpu stereotipas ir (ar) konceptas apima emotyvinio ir pragmatinio pobūdžio turinį, t.y. turtingą kalbinę ir kultūrinę konotaciją, plg.

motina yra ‘mylinti’, ‘rūpestinga’, ‘jautri’ ir kt., anyta ‘piktavalė’, ‘nemaloni’ ir kt.“ (Bartmiński, 1985). Savo studijoje *Leksem, pojęcie, stereotyp, koncept, znaczenie, idea – propozycja regulacji terminologicznych* Nina Gryshkova taip apibendrinio pamąstymus apie vartojamų terminų ir jais žymimų sąvokų skirtumus: „[...] sąvokos yra stabilios, universalios, preciziškos“, „yra pamatuotos konvencijų, bendrųjų susitarimų ir yra sąmoningai reguliuojamos“ (Gryshkova, 2012, 226).

Ilgainiui, tobulindamas etnolingvistinio aprašo metodologiją, Leksikono pagrindinis redaktorius ir knygos *Stereotypy mieszkają w języku* autorius pasisakė už *koncepto* terminą ir ėmė pastarąjį laikyti *stereotipo* bei *kalbinio-kultūrinio vaizdo* sinonimu, plg. publikacijų pavadinimus: *Polski językowo-kulturowy obraz DOMU i jego profile* (Bartmiński, Bielińska-Gardziel, 2015), *Koncept PRACY we współczesnej polszczyźnie* (Bartmiński, Brzozowska, 2016):

Pagrindiniai KPV sudedamieji yra *stereotipai* ir *kultūriniai konceptai*. Beje, pastaruojų metu dėl (niekaip neįveikiamo) visuotinio *stereotipo* termino siejimo ir vartojimo visų pirma prietarų ir neigiamų nuostatų kontekste, vis dažniau etnolingvistikoje pasitelkiame *konceptą*. Pastarasis, pridėjus prie jo dėmenį *kultūrinis*, tokių sunkumų nesukelia. Yra apibrėžiamas, trumpai tariant, kaip ‘aksiologiškai pamatuota ir savitomis konotacijomis apipinta sąvoka’ (plg. Bartmiński, 1985).

Būtina paminėti dar vieną kultūrinės lingvistikos atstovų (išskyrus EUROJOS tyrinėtojų aplinką) vartojamą sąvoką – **kultūremą**. Šį terminą savo darbuose pasitelkė Alicja Nagórko (2004)³ – *Lenkų kalbos distinktyvinio sinonimų žodyno* autorė (Nagórko, Łaziński, Burkhardt 2004)⁴ bei Maciejus Rakas (2015). Savo turiniu *kultūremos* rodosi platesnės už pirmiau minėtuosius vienetus. Maciejus Rakas apibrėžia jas kaip „etnolingvistinius vienetus, raktinius žodžius, raiškos plane įgyjančius atskirų leksemų pavidalą, o turinio plane pasižyminčius itin turtinga semantika ir todėl leidžiančius suvokti tam tikros tautinės, etninės ar regioninės bendruomenės specifiškumą“ (Rak, 2015, 13).

³ A. Nagórko *kultūremoms* priskyrė Annos Wierzbickos raktinius žodžius, kultūrinius skriptus, stereotipus (ypač etninius), tautinius simbolius, tikrinius vardus, tautinės tipografijos elementus, kultūrinį svetimumą atspindinčius žodžius ir elgseną (ksenizmus) bei tam tikrų rūšių morfemas ir morfologines kategorijas (pvz., *bohaterszczyzna* ‘didvyriškumas’) (Nagórko, 2004).

⁴ Žodyne *kultūremos* apibrėžiamos kaip „kalbinės ir kultūrinės bendruomenės autoidentifikacijai reikšmingi raktiniai žodžiai, apibūdinantys pastarosios santykį su tradicija, vertybių puoselėjimu, o taip pat leidžiantys išsaugoti savo kultūrinį tapatumą šiuolaikiniame pasaulyje“ (Nagórko, Łaziński, Burkhardt, 2004, XIX).

Taip suprantamoms kultūremoms M. Rakas priskyre objektus ir vietas (kartu su jų pavadinimais), kaip *ciupaga* ‘kirvelis ilgu kotu’ ar Gieventas⁵, o A. Nagórko – vieną tipiškiausių lenkų patiekalų – *schabowy*⁶ ‘keptas kiaulienos kotletas’. Jolanta Tambor, kuri vartoja panašaus pobūdžio formuluotes, pvz., „Silezijos raktiniai žodžiai“, „Silezijos simboliai“, iš pastarųjų išskiria *halda* ‘pakilimas, nuobirynas’, *familok* ‘daugiabutis namas, skirtas sunkiosios pramonės darbuotojams apgyvendinti’, *krupniok* ‘dešros rūšis’ ir kt. (Tambor, 2008, 198-203)

Tai, kas jungia kultūremas ir kultūrinius konceptus yra jų vaidmuo tapatybės nustatymo procese. Tiek pirmosios, tiek antrieji kalbinės-kultūrinės bendruomenės narių pasitelkiami savo tapatybei, santykiui su tradicija ir puoselėjamomis vertybėmis apibrėžti bei autostereotipui (at)kurti.

3. Stereotipų, kultūrinių konceptų, kultūremų vartojimas etnolingvistikos atmainose

Visi pirmiau minėti etnolingvistinio aprašo vienetai (sąvoka, stereotipas, kultūrinis konceptas, kultūrema), kuriems eksplikuoti iš esmės taikoma panašaus pobūdžio metodologija, implikuoja trijų skirtingų sferų – kalbos, sąmonės ir kultūros – sandūros taškus. Glaudžią jų sąsają, atitinkančią kultūrinės lingvistikos tyrimų sritis, atspindi Annos Wierzbickos knygos pavadinimas *Język – umysł – kultura* (1999), taip pat etnolingvistikos kryptis nubrėžusių darbų pavadinimai: Edwardo Sapiro *Kultura, język, osobowość* (1978) ir Benjamino Lee Whorfo *Język, myśl, rzeczywistość* (1982). „Kalba – sąmonė – kultūra“, „kultūra – kalba – asmenybė“, „kalba – mintis – realybė“ nėra trys skirtingos tyrimų ir domėjimosi sritys, bet trys vienos realybės aspektai. Raktas į kultūros ir realybės, minties ir asmenybės pažinimą glūdi kalboje. Šį kalbos aspektą ypač pabrėžė Anna Wierzbicka savo parengtoje įvadinėje Edwardo Sepiro monumentinio darbo (1978) dalyje *Sapir a współczesne językoznanstwo* (1978).

Būdami esminiai etnolingvistinio aprašo elementai stereotipas ir kultūrinis konceptas funkcionuoja dviejose etnolingvistikos atmainose – „liaudies“ ir „tautinėje“, taigi, tose disciplinose, kurios tiria liaudies kalbą ir liaudies kultūrą arba tose, kurios savo tyrimų objektu pasirinko bendrinę kalbos atmainą ir nacionalinę kultūrą. Abiem atvejais siekiama

⁵ Autorius pateikia visą eilę Podhalės regiono kultūremų: *góral, gazda, baca, juhas, zbójnik, ksiondz, pán, ceper, Pámbocek, Pániezus, gaździná Podhála, krzýz, śleboda, honór, robotá, zým, dudki; biyda, glód; gwara, muzyka, śpiywanie, tániec, ubranie, portki, moskál, oscypek, gorzálka, owca; Podhále, góry, hála* (Rak, 2015).

⁶ Be to, mokslininkės nuomone, lenkų kultūremos inventorių papildo: *Kresy, ziemiaństwo, bohateraszczynna, warchoł, kołtun, cham, cwaniak, balagan, załatwić* (Nagórko, 2004).

rekonstruoti KPV ir jo branduolį (vertybes) ir abiem atvejais tyrimų rezultatams eksplikuoti pasirenkama kognityvinė definicija, suvokiama kaip naratyvas apie pasaulį.

Šių disciplinų rėmuose įgyvendinti du fundamentiniai tiriamieji projektai – *Liaudies stereotipų ir simbolių žodynas* (le. *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, SSiSL) ir *Slavų ir jų kaimynų aksiologinis leksikonas* (le. *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, LASiS). Nors parengti, naudojant skirtingą medžiagą (pirmajame rekonstruojamas lenkų liaudies pasaulio vaizdas, antrasis atskleidžia pasirinktų skirtingoms kalboms ir kultūroms būdingų konceptų suvokimo būdus juos tarpusavyje lyginant), abu veikalai remiasi viena metodologija ir teorinėmis prielaidomis, kad: 1) kalba nėra vien komunikacijos priemonė, bet pasaulio pažinimo, patyrimo, konceptualizavimo ir interpretavimo rezultatas; 2) kalba – jos gramatinėje ir leksinėje sistemose bei tekstuose – įtvirtintas kalbos pasaulėvaizdis (KPV); 3) KPV tai tam tikras bendruomenės (šeimyninę, vietinę, regioninę, tautinę ir tarptautinę) konsoliduojantis ir jų tapatybę lemiantis veiksnys; 4) KPV pagrindą sudaro vertybės, kurių hierarchija ir supratimas įvairuoja priklausomai nuo bendruomenių kalbos ir kultūros, istorinės patirties ir siekių; 5) skirtingų kalbinių-kultūrinių bendruomenių KPV lyginamieji tyrimai atskleidžia pasaulio konceptualizavimo panašumus ir skirtumus.

5. Kokie duomenų tipai relevantiški rekonstruojant KPV?

Jerzys Bartmiński savo pamąstymus apie kalbos pasaulio vaizdo pamatus apibendrinančiame straipsnyje *Pojęcie „językowy obraz świata” i sposoby jego operacjonalizacji* (2010) išskyrė šiuos esminius KPV aprašo (rekonstrukcijos) duomenų šaltinius: a) leksika, nes „leksika yra kultūros inventorių, gyvas ir dinamiškas, nuolat papildomas tūkstančiais naujų vienetų; tai seismografas, įrašantis visuomenėje, civilizacijoje ir kultūroje vykstančius pokyčius“; b) integrali žodžių reikšmė, apimanti tiek centrinę, tiek periferines semantinės struktūros sritis, taigi kategorizuojančius požymius ir visus teigiamai objektui priskiriamus „ryškiai subjektyvaus” ir „enciklopedinio” pobūdžio požymius; c) vidinė žodžio forma – laikantis prielaidos, kad objekto matymo perspektyva atsispindi jo pavadinime, t.y. „gyvoje” darybinėje formose, kurios yra suprantamos kalbos vartotojams, ir „mirusiose“ formose, kurių darybos motyvacija šiuolaikiniam kalbos vartotojui nėra žinoma ar suprantama, bet atskleidžiama etimologijos analizėse; d) semantiniai laukai, jų vidinė struktūra, leksinių eksponentų kiekis ir kokybė, taigi hiperoniminiai ir hiponiminiai santykiai, taip pat ekvoniminiai (lot. *aequus* ‘lygus’) santykiai – sinonimai ir antonimai, derivacinės eilės bei sintagminiai santykiai, kuriuos galima preciziškai aprašyti,

taikant Fillmore'o pasiūlytas semantinių vaidmenų sąvokas; e) frazeologizmai, kolokacijos (frazemos), metaforos, ar semantiniai derivatai; f) gramatika (kalbinės kategorijos); g) tekstai, pradedant nuo smulkių, kaip patarlės ir priežodžiai, o baigiant sudėtiniais sakiniais, kurių analizei ypač svarbios presuponuojamos nuomonės; h) užkalbiniai duomenys: priimtos ir privalomos elgesio normos, praktikos, ritualai, įsitikinimai ir tikėjimai, be kurių pasakymai ir kalbinių faktų supratimas nėra įmanomas; i) anketavimas, ypač pasitelkiant atvirų klausimų anketas.

Kalbinių-kultūrinių stereotipų aprašai Liublino etnolingvistiniame žodyne (SSiL) yra integruoti, taigi atitinka etnolingvistikos kaip antropologinės ir kultūrinės lingvistikos reikalavimus. Atkuriant objektų mentalinius vaizdus, žodyne atsižvelgiama į: a) dialektologinius (šnekamosios ir dialektinės sistemos) duomenis; b) folkloro duomenis (tekstus, pradedant nuo smulkiosios tautosakos žanrų, kaip mįslės, patarlės, užkalbėjimai, per dainas (proginės, šeimyninės, visuotinės ir kt.), liaudies prozą (pasakas, padavimus, legendas, apysakas ir kt.) ir baigiant valstiečių poezija; c) etnografinius duomenis (tikėjimų ir ritualinių praktikų aprašymus).

Slavų ir jų kaimynų aksiologiniame leksikono tyrimų pagrindu eina trijų tipų duomenys: a) sisteminiai (S) – pasitelkiami iš leksikografinių šaltinių (bendrinių ir etimologinių žodynų, frazeologizmų, sinonimų ir antonimų žodynų), b) anketavimo būdu surinkti duomenys (A) – naudojant atviro pobūdžio anketą su klausimu „Kas tavo manymu sudaro tikrojo X esmę?“; c) tekstiniai duomenys (T), surinkti iš skirtingų rūšių tekstų, laikomi kalbinės sistemos manifestacija, pamatuota visuomeninių konvencijų, bet tuo pačiu apimančia įvairius autorinės kūrybos elementus. Taip surinkta tyrimų medžiaga ir jos apdorojimo būdas tyrėjų trumpai vadinama S-A-T (Bartmiński, 2006a, 14; Bartmiński, 2015, 10).

Už diferencijuotą tyrimų medžiagą pasisako iškilieji etnolingvistikos atstovai – Jerzys Bartmiński, Wojciechas Chlebda bei Maciejus Abramowiczius, savo 2008 metais paskelbtame straipsnyje *Założenia programu „A”* rašydami, kad „tik skirtingos rūšies duomenys leidžia atskleisti palyginti pilną ir objektyvų pasaulio objekto vaizdą“. Trečiojo tipo (tekstinių) duomenų šaltinių pasirinkimo kontekste autoriai rekomenduoja rinktis plačiai prieinamus tekstus: a) patarles ir stabilizuotus žodžių junginius; b) daugiatisrašės žiniasklaidos tekstus; c) mokyklos vadovėlius, kurie dėl juose pateikiamo diskurso visuomeninės kontrolės gali atspindėti tam tikros tautinės bendruomenės pasaulėžiūrą (Abramowicz, Bartmiński, Chlebda, 2009, 342). Meniniai (poezijos) tekstai šiuo atžvilgiu nesudaro išimties.

Atliekant koncepto rekonstrukciją, leksikone siekiama aiškiau išskirti tai, kas giliausiai įtvirtinta kalboje, atitinka bazinį objekto suvokimo būdą (įsivaizdavimą), profiliuojamą diskursuose. Pilna KPV rekonstrukcija taip pat privalo (nors EUROJOS projekte to nereikalaujama) atsižvelgti į nekalbinius duomenis, kuriuos sudaro visuomeniškai įtvirtintos žinios apie pasaulį, jo objektus ir reiškinius, bendros kalbančiųjų žinios, jas papildantys įsitikinimai ir tikėjimai bei priimtos ir privalomos (konvencinės) elgesio normos (Bartmiński, 1990).

6. Holistinis ir separacinis etnolingvistinių aprašų tipai

Žengiant Jerzjo Bartmińskio pėdsakais, KPV imta suvokti kaip „verbalizuotą realybės interpretavimo būdą, išreikštą nuomonių apie pasaulį kompleksu. Tai nuomonės įtvirtintos kalba, pasireiškiančios kalbos leksinėje ir gramatinėje sistemose, klišiniuose tekstuose (pvz., patarlėse), bet tai taip pat presuponuojamos nuomonės, t. y. įtvirtintos visuomeninės sąmonės, žinių, įsitikinimų ir ritualų lygmenyse, o kalbos tik implikuojamos (Bartmiński, 1990, 110, plg. Bartmiński, 2010b). Šios nuomonės atkuriamos kalbinių ir nekalbinių duomenų pagrindu, toliau pagal subjektinės rekonstrukcijos principus grupuojamos į tam tikrus rinkinius, vadinamus fasetais (tokiu būdu, kad atspindėtų tiriamos kalbinės-kultūrinės ir komunikacinės bendruomenės atstovo sąmonę).

Neabejotinu faktu yra tai, kad pilnai aprašyti lenkų, lietuvių, rusų, ukrainiečių ir kitų tautų pasaulio vaizdą yra sudėtinga (jeigu apskritai įmanoma), tačiau jo aprašuose galima susitelkti tik ties pasirinktais KPV fragmentais (stereotipais, kultūriniais konceptais), atskleidžiant jų kalbos ir kultūros atžvilgiais relevantiškus požymius. Objekto bazinio įsivaizdavimo rekonstrukciją galima atlikti dviem etapais: a) atskirai atliekant kiekvieno iš duomenų tipų analizę, ir b) jungiant visus iširtus duomenų tipus į sintetinį aprašą. Šios analizės iškelia aiškiau du etnolingvistinio aprašo modelius – separacinį (izoliuotą) ir holistinį (integruotą), iš jų pirmasis esti dalinis, antrasis – pilnas (Niebrzegowska-Bartmińska, 2014). Daugelis autorių apsiriboja vien daliniais aprašais, parengtais frazeologizmu, patarlių ar pasirinktų autorių tekstų analizės duomenimis. Savo ruožtu dalinių duomenų pagrindu atlikta analizė leidžia tik iš dalies atkurti tiriamo objekto vaizdą, nes kaip teigia pirmiau minėto darbo *Zalożeń programu „A”* autoriai, tik skirtingų tipų duomenys „leidžia atskleisti pilną ir objektyvų pasaulio objekto vaizdą“ (Abramowicz, Bartmiński, Chlebda, 2008).

7. Lenkų konceptų ROŻE (RÓŻA) ir LAIVÉ (WOLNOŚĆ) pavyzdys

Pirmiau minėtus du etnolingvistinių aprašų modelius norėčiau pristatyti pasitelkdama lenkų konceptų ROŻĘ (RÓŻA) SSiL (Niebrzegowska-Bartmińska, 2019) ir LAIVĖ (WOLNOŚĆ) LASiS (Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2019) pavyzdžius.

7.1. RÓŻA (ROŻĘ) *Liaudies stereotipų ir simbolių žodyne*

ROŻĘ (RÓŻA) – tai vienas iš labiausiai išplėstų žodyno SSiL straipsnių. Straipsnį sudaro sintezės pobūdžio bendras kultūrinis įvadas, eksplikacija, pateikiama fasetinės struktūros forma, bei pagal žanrus surūšiuota kalbinė medžiaga. Rožės atveju straipsnis įgyja tokią struktūrą:

Įvadas. Eksplikacija: pavadinimai ir veislės. Kategorizacijos. Kompleksai ir kolekcijos. Opozicijos. Kilmė ir transformacijos. Dalys. Išvaizda ir su išvaizda nesusijusios savybės. Kvapas. Rožių skaičius. Auginimas: sodinimas, žydėjimas, vytimas, žiedų numetimas. Vieta, lokatorius. Išmatavimai. Palaiminimas. Praktinis pritaikymas, ceremonijose, gydyme, kosmetikos gamyboje, vaisingumo magijoje, kaip magijos priemonės. Pranašystės ir burtai. Ekvivalencijos. Simbolika.

Dokumentacija: mįslės. Paremijos. Maldos ir maldelės. Užtarimai. Skaičiuotės, dienoraščių įrašai, eilėraštkai. Žaidimai. Kalėdiniai ir naujametiniai sveikinimai. Kalėdinės giesmės. Giesmės. Gavėnios ir velykinės giesmės. Pavasario ir gojaus sveikinimo giesmės. Joninių giesmės. Javapjūtės ir derliaus rinkimo giesmės. Vestuvinės prakalbos (oracijos). Vestuvinės apeiginės giesmės ir priedainiai. Laidotuvių apeiginės giesmės. Meilės ir vilionių giesmės. Marijos giesmės. Giesmės apie šventuosius. Karinės ir partizanų giesmės. Našlaičių giesmės. Šeimyninės ir valstybinės giesmės ir priedainiai. Refleksinės ir žaismingos giesmės. Baladės. Eiliuotieji meilės laiški. Pasakos ir pasakėčios. Padavimai ir legendos. Apsakymai. Valstietiškoji poezija.

Bibliografija.

Surinkus svarbiausias, rekonstrukcijos metu atsiskleidusias, charakteristikas, gaunamas kultūrinis įvadas į tiriamą objektą, plg.:

Liaudies kultūroje rožė rodoma visų pirma kaip neapsakomo kvapo augalas (gėlė), grožio, jaunystės ir laimės simbolis. Lenkų kalboje pasakymas *jest jak róza* ‘yra kaip rožė (paprastai sakoma apie jaunas merginas)’ žymi nepaprastą su rože lyginamo asmens grožį; pasakymas *życie ściele się komu różami* ‘gyvenimas rožėmis klotas’ panašiai kaip ir lietuvių kalboje reiškia sėkmę, laimę ir džiaugsmą; iš kitos pusės – dėl savo spyglių – ši gėlė tampa kančių ir likimo priešingybių simboliu. Tautosakoje rožės kilmę sieta tiek su teigiamais reiškiniais ir įvykiais (pvz., pasakose mergelė juokiasi žiedlapiais, verkia – perlais), tiek su neigiamais ir net tragiškais (jaunos merginos ir kūdikio mirtimi, merginos ašaromis netekus vainiko, kareivio krauju). Meilės dainose raudona rožė konotuojama su meilikavimu ir meile. Auganti ir žydinti po langu rožė žymi mergelės pasirengimą tekėti. Rožių skynimas, vytimas, žiedlapių kritimas simbolizuoja grožio nykimą, nekaltybės netektį.

Kalėdiniuose sveikinimuose, legendose, laidotuvių giesmėse apie Anapilio pasaulį bei vestuvinėse kalbose ir tostuose rožė siejama su dangumi ir rojaus sodu. Mįslėse simbolizuoja Šventąsias Velykas ir saulę. Maldelėse ir religinėse giesmėse pažadina dieviškumo, šventumo ir idealiojo grožio asociacijas. Virsta simboliniu Marijos ir Jėzaus bei kitų šventųjų – Elenos, Teresės, Jono, Juozapo, Antano ir Izidoriaus – atvaizdu ir atributu. Religinėje ikonografijoje raudona rožė – tai šventų moterų – Rozalijos, Katažynos ir Barboros – kankynių simbolis.

Paprastai būtent iš rožių (baltų ar raudonų) mergelės pindavo vainikus ir rengdavo vestuvines puokšteles. Baltomis rožėmis dabinta krikšto rūbus ir mirusiojo vaiko karstą. Įspūdingomis, gražiomis ir kvepiančiomis rožėmis puošta bažnyčios altorius ir paveikslus;

rožių žiedlapius vaikai barsto Dievo Kūno procesijoje prieš Švenčiausiąjį Sakramentą. Kartu su kitomis gėlėmis rožės šventindavo pirmąją Žolinių šventės dieną, Dievo Kūno oktavos dienomis, per Jonines, taip pat tam tikrose vietose Šv. Teresės garbei.

Rožės žiedlapiai, lapai, šaknys ir vaisiai buvo plačiai taikomi namų ūkyje (kaip tešlos įdaras ir arbatai), gydant (ypač ligai tuo pačiu pavadinimu gydyti), kaip kosmetikos priemonė (veidui valyti ir puošti) ir ritualinėse apeigose, turėjusiose įtakos mergelės grožiui (pvz., maudant vaiką, vandeniui laistytą rožės krūmą tikint, kad mergaitė būsianti tokia graži kaip rožė).

Taip suformuluota žodyninio straipsnio sintezė iškelia aikštėn giliausiai kalbinės-kultūrinės bendruomenės sąmonėje įsišaknijusių rožės bruožų bei su ja susijusių įsitikinimų ir nuomonių rinkinį. Pastarosios įtvirtinamos nevienodai – vienos įgyja kalbinių faktų pavidalą (pasireiškia kalbose sistemoje, tekstuose), kiti lieka už kalbos ribų (žinios apie rožės gydomąsias galias, ritualus ir kt.).

7.2. Lenkų LAISVĖ (WOLNOŚĆ) *Slavų ir jų kaimynų aksiologiniame leksikone*

Laikantis pirmiau išdėstytų prielaidų, kultūrinių konceptų aprašas *Slavų ir jų kaimynų aksiologiniame leksikone* (LASiS) rengiamas naudojant trijų tipų – sisteminius, surinktus anketavimo būdu ir tekstinius – duomenis (žr. pirmiau). Kaip šio aprašo pavyzdys toliau pateikiama LAISVĖS koncepto lenkų lingvokultūroje rekonstrukcija (Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2019). Leksikono straipsnį sudarė šie punktai:

1. Įvadas
2. Istorinės ir šiuolaikinės LAISVĖS koncepcijos
3. LAISVĖS koncepto tyrimo medžiaga
4. LAISVĖS vaizdas remiantis sisteminiiais duomenimis (etimologija ir derivatai, LAISVĖS leksinių eksponentų žodyninės definicijos, kategorizavimas, sinonimai, antonimai, frazeologizmai)
5. Anketiniai duomenys
6. Tekstiniai duomenys (patarlės, literatūriniai tekstai, tekstynų medžiaga, publicistiniai tekstai, esė)
7. LAISVĖS sintetinė kognityvinė definicija remiantis visų tipų duomenimis
8. LAISVĖS profiliavimas lenkų viešuosiuose diskursuose
9. Apibendrinimas

Galutinė LAISVĖS sintetinė kognityvinė definicija (visų rūšių duomenų pagrindu) įgijo štai toki pavidalą:

LAISVĖ tai:

- (1) pageidaujama (postuluojama) būseną,
- (2) kai patys (savo valia ir noru) galime rinktis ir spręsti apie tai, ką ir (ar) ko nenorime daryti,

(3) niekieno neverčiami (kai mūsų nevaržo jokie įsakymai ar draudimai).

Bruožai, paminėti (2) ir (3) punktuose, yra bendresnio pobūdžio, todėl nuolat turi būti konkretizuojami atsižvelgiant į subjektą, sąsajas su kitomis vertybėmis (įtinklinimą)⁷, aprėptis, ribas, požymius ir pamatą. Tai, kad laisvė laikoma „pageidaujama (postuluojama) būseną“, idealu, kurio siekiama ir kurį vertinama, ypač atspindi turtinga frazematika (plg. *walczyć o wolność* ‘kovoti dėl laisvės’, *ginąc, umierać, walczyć za wolność* ‘žūti, mirti, kovoti už laisvę’; *bronić, dobijać się, domagać się, dążyć do wolności* ‘ginti, siekti laisvės’, *cieszyć się, upić się wolnością* ‘džiaugtis, mėgautis laisve’ ir kt.).

(a) Lenkų kalboje laisvės subjekto vaidmuo atitenka: tautai (plg. *wolność państwa, ojczyzny, kraju* ‘valstybės, tėvynės, šalies laisvė’); socialinei grupei, klasei (plg. *wolność stanów, ludu* ‘luomų, liaudies laisvė’), žmogui kaip asmeniui (plg. *wolność człowieka, jednostki* ‘žmogaus, individo laisvė’, *wolność osobista, indywidualna* ‘asmens, individo laisvė’). Laisvės subjektas nuolat kinta – nuo tautos ir valstybės (tautos nelaisvės atveju) iki individo (tautinės ir valstybinės nepriklausomybės atkūrimo atvejais).

(b) Laisvė įeina į kitų svarių vertybių tinklą, atitinkamai atliepdama ideologines diskurso pakraipas ir vertybes: demokratiją, lygybę, atsakomybę, solidarumą ir saugumą.

(c) Laisvė aprėpia (lenkų kalbos sistemoje, anketose ir tekstuose) minčių, žodžių ir veikslių sritis: tikėjimo pasirinkimą (plg. *wolność sumienia* ‘sąžinės laisvė’, *wolność religijna* ‘tikėjimo laisvė’, *wolność religii, wyznania, kultu* ‘tikėjimo, išpažinimo ir kulto laisvė’), viešą nuomonės reiškimą žodžiu ir raštu (plg. *wolność druku, słowa* ‘spausdinimo, žodžio laisvė’), savo pažiūrų, įsitikinimų ir orientacijų reiškimą (plg. *wolność zrzeszania się, zgromadzeń, dyskusji* ‘susibūrimų, rinkimų, diskusijų laisvė’).

(d) Laisvės ribos ir apribojimai gali būti kitų išoriškai primetami, bet gali būti laisvės subjekto perimtos savo noru, taigi, laisvė gali būti *zewnętrzna* ‘išoriška’ ir *wewnętrzna* ‘vidinė’. Abiem atvejais laisvė yra laipsniuojamas gėris (*wolność całkowita, nieograniczona* ‘visiška, neribota laisvė’ vs *wolność częściowa, ograniczona* ‘dalinė, ribota laisvė’). Laisvė galima visai atimti (plg. *odebrać komuś wolność* ‘atimti iš ko laisvę’; *niewolnik, więzień* ‘belaisvis, kalinys’) arba iš dalies (plg. *ograniczyć, krępować czyjąś wolność* ‘riboti, varžyti kieno laisvę’, *zniewolić kogoś* ‘pavergti’, plg. Miłoszo *Zniewolony umysł* ‘Pavergtas protas’).

⁷ Omenyje turimas visas su tam tikru objektu ar reiškiniu siejamų sąvokų tinklas (vert.).

(e) Laisvės charakteristika – senesniuose žodynuose skiriama *dobra* ‘geroji’ ir *zła* ‘blogoji’ laisvė, kurią naujesniuose diskursuose atitinka *prawdziwa* ‘tikra’ ir *falszywa, złudna* ‘netikra, iliuzinė’ laisvė.

(f) Pamatai, laisvės koncepcijoms duoda tiek religinio, tiek pasaulietiškojo pobūdžio pažiūros, įsitikinimai ir vertybės, žmogaus orumo ir prigimtinių teisių pripažinimas.

LAISVĖS profiliai lenkų viešuosiuose diskursuose

Tokiu būdu nubrėžtas LAISVĖS vaizdas atspindi pagrindinį, bazinį jos įsivaizdavimą ir suvokimo būdą, kuris apima pirmiau minėtus (1-3 punktuose išdėstytus) tris bendro pobūdžio bruožus bei tipinių LAISVĖS charakteristikų schemą, tikslinamą priklausomai nuo visuomeninio-politinio bei kultūrinio konteksto (laisvės subjektas, sąsajos su kitomis vertybėmis, aprėptis, ribos ir apribojimai, ypatybės, pamatai). Bazinio laisvės suvokimo „rėmai“ papildomi kintamuoju turiniu, atitinkančiu skirtingų autorių aksiologines pažiūras ir komunikacines intencijas. Jo [turinio] vidinė struktūra hierarchizuojama priklausomai nuo turimų žinių, patirčių ir keliamų komunikacinių tikslų. LAISVĖS vaizdo variantai ar profiliai formuojami ir pristatomi skirtingų ideologinių atžvilgiu aplinkų, institucijų ir žiniasklaidos. Tokiu pagrindu išskiriami tokie LAISVĖS koncepto lenkų lingvokultūroje profiliai: a) liberalus demokratiškasis, b) katalikiškasis (trijose atmainose: institucinis bažnytinis, liberalus katalikiškasis ir tautinis katalikiškasis), c) tautinis dešiniųjų, d) kairiųjų, e) radikaliai liberalusis, anarchistinis, f) feministinis.

Liberaliame demokratiškajame diskurse („Gazeta Wyborcza“, „Polityka“) laisvei atitenka svarbiausiosios vertybės vaidmuo, ji laikoma prigimtine žmogaus ir piliečio teise. 1989-aisiais, lūžio metais, į pirmąją vietą buvo iškeliami politinė laisvė, tautos laisvė, laikui bėgant – asmeninė laisvė, pilietinė laisvė, sunkiai pasiekiami nepriklausomybės netekusioje valstybėje. Laisvė šiame diskurse minima šalia tokių vertybių, kaip nepriklausomybė, lygybė, solidarumas ir tolerancija, laikoma demokratinės tvarkos, taigi ir gerovės bei saugumo (suprantamo visu pirma Lenkijos įstojimo į ES ir NATO kontekste) garantu.

Kalbama apie politinę ir ekonominę laisvę, vertinama asmeninė laisvė, pažiūrų, žodžio ir tikėjimo laisvė.

Nuo 1989 metų euforijos, atgavus tautinę nepriklausomybę ir pilietines laisves, liberalus demokratiškasis diskursas evoliucionuoja klausimų apie realias naudojimosi atgauta laisve galimybes bei visuomeninį solidarumą nesąžiningos transformacijos kaštų distribucijos

sąlygomis link. Auga piktnaudžiavimo žodžio laisve kritika. Tiek politinės, tiek asmeninės laisvės pamatas yra Europos dokumentuose išdėstytos ir įtvirtintos žmogaus teisės.

Katalikiškasis diskursas yra diferencijuotas – dviejų kontrastinių sparnų – liberalaus katalikiškojo (kuriam atstovauja savaitraštis „Tygodnik Powszechny“) ir tautinio katalikiškojoje (kuriam atstovauja dienraštis „Nasz Dziennik“ ir Torunės Marijos radijas) – tarp jų įsiterpusi institucinė Bažnyčia.

Institucinis katalikiškasis diskursas atliepia Jono Pauliaus II mokymą, skelbiantį, kad laisvė tai Dievo dovana, individo ir visos tautos teisė, prigimtinė žmogaus teisė, neatsiejama nuo moralės, pasirinkimo tarp gėrio ir blogio. *Tikroji laisvė* tai gėrio pasirinkimas, pasisakymas už tiesą ir solidarumą su kitu žmogumi. Todėl naudojimasis šia Dievo dovana reikalauja asmeninės atsakomybės, paversdamas laisvę drama, kuri nėra duota kartą ir visam laikui, bet „atliekama“ nuolat.

Liberaliai katalikiškoji atmaina. Jono Pauliaus II mokymas imtas itin aktyviai plėtoti liberaliai katalikiškąsias pažiūras išpažįstančiųjų tarpe ir žiniasklaidoje – savaitraštyje „Tygodnik Powszechny“ bei mėnraščiuose „Więź“, „Znak“ ir „W drodze“. Vienas labiausiai autoritetingų krikščioniškojo liberalizmo atstovų, Józefas Tischneris, *Etyka solidarności* (lie. *Solidarumo etika*) (1981) autorius, savaitraščio „Tygodnik Powszechny“ puslapiuose paskelbė didįjį laisvės pagyrimą, pavadindamas ją „visų malonių malone“, o 1992 metais – garsųjį tekstą *Nieszczęsny dar wolności* (lie. *Nelaimingoji laisvės dovana*), kuriame kritiškai vertina lenkų visuomenę, vadindamas ją nepasiruošusią tinkamai naudotis laisvės dovana. Laisvė tai galimybė pasirinkti tarp gėrio ir blogio, todėl teisingam pasirinkimui padaryti būtinas atitinkamas auklėjimas, „laisvės“ mokymas.

Tautiniame katalikiškajame diskurse (kuriam atstovauja dienraščiai „Nasz Dziennik“ ir „Frona“) laisvės subjektas yra visų pirma tauta, suvokiama kaip etninė ir religinė bendruomenė. Laisvė siejama su valstybės nepriklausomybe ir tautos suverenitetu. Grėsmę laisvei kelia „svetimos jėgos“ ir integravimasis su Europa. Laisvė pastarajai priešpastatoma. Europa kelia grėsmę lenkiškumui, lenkiškajai tapatybei, nacionaliniam turtui, nacionalinei kultūrai, tradicijoms ir katalikų Bažnyčiai. Laisvę veržia ir mūsų pačių nuodėmės, atsakomybės vengimas ir jos atsisakymas, intelektinis ir dvasinis su(si)varžymas. Diskusijų apie pradėtos gyvybės teisinę apsaugą kontekste itin pabrėžiama sąžinės laisvė.

Tautinis dešiniųjų diskursas („Gazeta Polska“, „Wprost“). Laisvės subjektas yra tauta, siekianti suvereniteto ir puoselėjanti laisvę kaip vieną aukščiausiųjų vertybių. Laisvė

tapatinama visų pirma su valstybės nepriklausomybe. Laisvė turi būti reguliuojama valstybės, privalo būti įgyvendinama sulig įsipareigojimų valstybės atžvilgiu vykdymu, gerbiant krikščioniškosios moralės reikalavimus. Ypač saugomu gėriu šiuo atžvilgiu esti šeimos teisės. Klaidingai suvokta laisvė tampa anarchizmo pradū (jo apraiškomis laikomos Jerzio Owsiaiko akcijos). Manoma, kad grėsmę laisvei (valstybei, valstybinei valdžiai) kelia savivaldybės organizacijos, kurioms priskiriama „laisvės atėmimo galia“. Tautiniame dešiniųjų diskurse laisvės pamatu laikomas Dievas ir tikėjimas, jos įrankiu – stipri valstybė.

Kairiųjų diskurse („Krytyka Polityczna“, „Trybuna“, anksčiau „Trybuna Ludu“), o tiksliau *Lenkijos kairiųjų idėjiniame manifeste* teigiama, kad:

Laisvė yra kiekvieno žmogaus prigimtine teisė, visuomeninių ir politinių veiksmų fundamentas. Lygybės poreikis įgyvendinamas tik laisvės sąlygomis, bet ne atvirkščiai. Tikra laisvė veda nuo žmogaus laisvės ir rinkos laisvės prie socialiai atsakingos valstybės. Tik įsitikinimų ir pažiūrų laisvė, laisva rinka ir pasirinkimo laisvė gali užtikrinti visokeriopą ir sąžiningą kiekvieno žmogaus vystymąsi⁸.

Kairieji skelbia ištikimybę Didžiosios prancūzų revoliucijos laikų tradicijoms ir anuomet gimusiai siekiamų vertybių „triadai“ – *laisvė, lygybė, brolybė* – patikslindami, kad omenyje turimas išsilaisvinimas iš vergovės ir žmonių išnaudojimo gniaužtų, ideologijos indoktrinacija, lygybė, kurią užtikrinti gali tik socialine atsakomybe besirūpinanti valstybė, bei brolybė, pasireiškianti savitarpio bei pažeidžiamų sluoksnių palaikymu ir pagalba. Be to, laisvė ir lygybė, anot šios doktrinos atstovų, neatsiejamos, tad panaikinama būtinybė rinktis vieną iš jų. Valstybė turi aktyviai įgyvendinti savo siekius ir nepalikti savo vaikų. Valstybė tuo pat metu gali būti „rūpestinga“ (nors ir biurokratinė) ir demokratinė (nors be sielos).

Išsilaisvinimas nuo ideologinės indoktrinacijos Lenkijos atveju kairiųjų suvokiama kaip *laisvė nuo tikėjimo*, kaip sekuliarizacija, faktinė valstybės ir Bažnyčios skirtis, pasaulietinių valstybės institucijų principų laikymasis. Visa tai tam tikru būdu atspindi žmogaus santykis su savo kūnu, o tiksliau aborto ir eutanazijos legalizavimas.

Lenkijos kairieji įsilieja į pasaulietinio humanizmo prisisunkusias europietiškasias tradicijas, besivienijantys su silpnesniaisiais ir atmestaisiais.

Radikaliai liberalusis, anarchistinis diskursas („Przegląd Anarchistyczny“, „Nie“) yra antifašistinio, antikapitalistinio ir antibažnytinio pobūdžio:

⁸http://www.polskalewica.pl/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=54&Itemid=132 [prieiga per Internetą: 31 V 2014].

[...] *kad ją kur velniai tą europietišką krikščionišką kultūrą! Savo ateitį kurkime pagal savo ateities viziją – lenkybė dar nežuvo⁹!* – Jany [Janusz Waligórski], *Rzecz o Sarmacyi*, „LaBESTIA“. Alternatyvios visuomenės judėjimo tinklaraštis, 2013 m. rugpjūčio mėn. įrašas [prieiga per Internetą: 9 XI 2018].

Šio diskurso atstovai siekia sukurti bevalstybę visuomenę – visuomenę, neribojamą valstybinių sienų, etninių pasidalinimų nei diskriminacijos formų. Skelbia laisvę, lygybę ir visuomeninį teisingumą, deklaruoja vergovės, prievartos ir bet kokios išnaudojimo formos panaikinimą. Ypatinę dėmesį kreipia į laisvės, lygybės ir tolerancijos tarpusavio sąsajas. Mitinguose ir demonstracijose šalia šūkio „Laisvė, lygybė, tolerancija!“ randasi tokie šūkiai, kaip „Homofobija turi pasitraukti! Neatsisakysime demonstracijos – neatsisakysime demokratijos!“, kuriais siekiama apginti seksualinių mažumų teises.

Feministinis diskursas („Wysokie Obcasy“, „Zadra“) glaudžiai siejasi su kairiųjų pažiūromis, taip pat atliepdamas Didžiosios prancūzų revoliucijos triadą, siedamas laisvę su lygybę, tačiau brolybę iškeisdamas į seseriją. Laisvės šūkis tai kovos prieš moterų diskriminaciją darbe, šeimoje ar santuokoje pamatas. Moterų lygybės apribojimą, anot feminisčių, lemia jų ekonominė priklausomybė, vaikai (ypač maži) ir rūpinimosi vaikais būtinybė, dažnai šiame procese nedalyvaujant vaiko tėvui ir nesant galimybių išreikalauti alimentinių išpareigojimų vykdymo. Be pirmiau minėtų feministiniame diskurse laisvė aprėpia ir tradicinių pažiūrų sritį, siejamą su laisvu partnerio pasirinkimu. Tokius šūkius, kaip „Laisvė ir nepriklausomybė Moterims!“, „Abortas yra OK“, „Abortas reiškia gyvybę!“, „Laisvas kelias saugiam abortui!“, „Trečdalis moterų ryžosi abortui!“ paprastai lydi interviu su moterimis, kurios ryžosi abortui.

Labiausiai kontrastingos **diskursų sąsajos esti tarp** liberalaus demokratiškojo, laisvę siejančio su pilietinėmis teisėmis ir europietiškosiomis vertybėmis, ir tautiniu dešiniųjų, kuris eksponuodamas tautiškojo suverenumo vaidmenį, tolsta nuo Europos ir jos vertybių, ypač lygybės ir tolerancijos, diskursų. Tautos laisvė liberaliai demokratiškajame diskurse siejama su europietiška perspektyva, atveriančia partnerystės tarptautiniu lygmeniu galimybes, tautiniame dešiniųjų – su tarptautinio varžymosi idėja ir grėsme netekti savo tapatybės, kitų (ypač Vakarų) keliamos moralės normų ir kultūros grėsmės akcentavimu.

⁹ Le. *jeszcze polskość nie zginęła* – aliuzija į Lenkijos valstybinio himno pirmojo posmo pirmuosius žodžius „Jeszcze Polska nie zginęła, kiedy my żyjemy!“ (vert.)

Šios ryškios opozicijos ašyje katalikiškasis diskursas užima tarpinę poziciją, mat liberalioji katalikybė („Tygodnik Pokwsteczny“) artimesnė liberaliai demokratiškajam, o tautinė („Nasz Dziennik“) – tautiniam dešiniųjų diskursui. Liberalus katalikiškasis ir liberalus demokratiškasis diskursai implikuoja laisvės sąsajas su atsakomybe ir solidarumu, siekia apsaugoti ir įspėti apie klaidingo laisvės suvokimo ir neteisingo naudojimosi sąlygojamą pavojų, nes netekusi etninių ribų laisvė gali peraugti į savivalę ir netekti savo „tikrumo“ dėmens.

Kairiųjų diskurse ypač pabrėžiama, kad laisvės pagrindas yra lygybė ir tolerancija. Šiuos postulatus perima anarchistinis ir feministinis diskursai, lygybės idėją siedami su požiūriu ir santykiais su „ereziškas“ ir „disidentiškas“ nuostatas puoselėjančiais asmenimis, taip pat moterimis ir seksualinių mažumų atstovais.

Apibendrinant kas minėta pirmiau, galima teigti, kad lenkų laisvės konceptualizavime dominuoja „neigiamas“ laisvės vaizdas. Laisvė čia suokiama kaip **išorinės prievartos nebuvimas**, išsilaisvinimas iš aplinkos spaudimo ir ideologijos; antroje vietoje minima „teigiama“ **pasirinkimo laisvė, galimybė savarankiškai priimti sprendimus, saviraiška ir savo siekių įgyvendinimas**.

8. Stereotipų (konceptų) tinklas – vertybių sąsajos

Vienas skiriamųjų kultūrinių konceptų aprašų bruožų yra tai, kad glaudžiai tarpusavyje besisiedami jie sudaro tam tikrą sąvokinį tinklą ir dėl to, ką ypač pabrėžė Anna Wierzbicka, nepriklausomai nuo to, kuris konceptas bus analizuojamas pirmas, definiensų tyrimas suteikia prieigą prie kitų konceptų.

Grįžtant prie etnolingvistikos kaip tapatybes tiriančios disciplinos klausimo, galima teigti, kad KPV rekonstrukcija ne tik atskleidžia subjekto (bendruomenės) puoselėjamas idėjas, pažiūras ir vertybes, bet parodo jų tarpusavio sąsajomis pagrįstą sąvokinį tinklą. Jo struktūra priklauso nuo subjekto ir nuo to, kaip pastarasis save identifikuoja, kaip apibrėžia savo tapatybę, ar laiko save lenku, kataliku, pasauliečiu, dešiniųjų ar kairiųjų atstovu, vyru ar moterimi, viengungiu ir kt. Svarbu tai, kad etnolingvistinis (lingvokultūrinis) duomenų aprašo būdas leidžia įžvelgti subjekto polivalentiškumą, jo sudėtingą, daugiaaspektę tapatybę, prie kurios prieigą suteikia „tarpusavyje konkuruojantys naratyvai“, aprėpti ir funkcionuojantys

naratyvų tinkle¹⁰, pvz., buvimo lenku ir kataliku, lenku ir kairiųjų pažiūrų atstovu, lenke ir feministe ir kt. Toks požiūris atitinka Chaleso Tyloro mintį, kad:

„Vieni savo tapatybę apibrėžia, iš dalies remdamiesi tam tikromis moralės ar dvasinėmis normomis, būdingomis, pavyzdžiui, katalikui ar anarchistui. Kiti ją suvokia pro tautos ar tradicijos, kuriai priklauso kaip armėnai, ar tarkime québécois prizmę. Šiuo atveju nenorima savęs tapatinti vien su dvasinėmis nuostatomis ar kilme: minėtieji reiškiniai tai rėmai, kuriuose žmonės patys sprendžia, kas jiems teikia gėrio, kas yra svarbu, vertinga, verta nuostabos ir grožėjimosi [...]

Subjektyvumas egzistuoja tik platesnės visumos, kurią vadinu „kalbėjimo tinklu“, kontekste. Būtent pirmoji situacija suteikia mūsų „tapatybės“ suvokimui prasmę: apibrėždama poziciją, iš kurios kalbu ir tai, su kuo kalbu, padeda atsakyti į klausimą, kas aš esu. Pilnas žmogaus tapatybės nustatymas apima ne tik dorovės normų apibrėžimą, bet atsižvelgimą į šio apibrėžimo atsparos tašką – bendruomenę. Šios dvi dimensijos atsiskleidę [...] man kalbant apie savęs kaip armėno ar québécois identifikavimą. Paprastai šios dimensijos neprieštarauja viena kitai, bet veikia viena kitą papildo. Taigi, lemiamu asmens A autoidentifikacijos veiksmu gali būti tai, kad jis [asmuo] yra katalikas ir québécois; asmens B – tai, kad jis yra Armėnas ir anarchistas. (Šie aprašai neišsemia nė vieno iš minėtųjų asmenų tapatybės)“ (Tylor, 2001, 53, 70-72).

Etnolingvistikos analizėse siekiama aprašyti tiriamus konceptus (bazinius objektų mentalinius vaizdus ir jų profilius), parodant jų priklausomybę nuo subjekto priimto žiūros taško, atskleisti subjekto puoselėjamų ir deklaruojamų vertybių visovę. LAISVĖS profiliavimo atveju prieinama prie vertybių sistemos (tinklo), pateikiamo lentelėje žemiau:

LAISVĖ IR VERTYBIŲ TINKLAS (SAŠAJA)	
DISKURSO IR SUBJEKTO TIPAS	Vertybės
Liberalus demokratiškasis	nepriklausomybė – lygybė – solidarumas – tolerancija – demokratija – turtas – saugumas
Radikalus liberalusis, anarchistinis	lygybė – socialinis teisingumas visiškais prievartos, priespaudos ir išnaudojimo panaikinimas – tolerancija
Katalikiškasis a) institucinis Bažnytinis b) liberalus katalikiškasis c) tautinis katalikiškasis	a) gėris – tiesa – solidarumas kito žmogaus atžvilgiu – atsakomybė b) teisė – moralė c) valstybinė nepriklausomybė – tautos suverenitetas – atsakomybė – sąžinė
Tautinis dešiniųjų	suverenitetas – valstybės nepriklausomybė – šeimos teisė – Dievas – religija – stipri valstybė
Kairiųjų	lygybė – brolybė – solidarumas –

¹⁰ Vadovaujuosi Wojecho Józefo Bursztos mintimis apie kultūrą, ypač, kad „kultūra susideda iš tarpusavyje konkuruojančių naratyvų ne tik dėl to, kad naratyvų pagrindu atliekami veiksmai ar užmegzti ryšiai sudaro «naratyvinį tinklą», [...] kultūriniai aktai atliekami subjektams įvertinant savuosius veiksmus. Tokios rūšies nuomonės ir teiginiai esti antro laipsnio naratyvai ir įgyja veiksmų naratyvinių paaiškinimų pobūdį“ (Burszta, 2014, 33).

	sekularizacija – pasaulietiškas humanizmas
Feministinis	lygybė – seserija – diskriminacijos panaikinimas – ekonominė ir paprotinė laisvė

Pabaigai grįžkime trumpam prie straipsnio *Liaudies stereotipų ir simbolių žodyne*. ROŽĖ nėra aksiologinė sąvoka. Taikant Jerzio Bartmiński ir Jolantos Panasiuk (1993) modalinio teiginio pagrindu išskirtas stereotipų kategorijas, t.y. vaizdus, formas (raštus) mitologinius vaizdinius ir ideologinius vaizdinius, rožę reikėtų priskirti pirmai, o laisvę paskutinei mentalinių objektų kategorijai.

modalinio teiginio tipas	vaizdai	formas	mitologiniai vaizdiniai	ideologiniai vaizdiniai
yra	+		+	
turėtų būti		+		+
gali būti			+	+

Parengta pagal (Bartmiński, Panasiuk, 1993, 372)

Nepaisant straipsnio *Liaudies simbolių ir stereotipų žodyne* holistinio aprašo (neišskiriant profilių), pastebima, kad iš vienos pusės, tiesioginės reikšmės plane rožės vaizdinys siejasi su kitų gėlių (pvz., lelijos, rūtos, mirtos kaip nekaltybę simbolizuojančių gėlių) vaizdiniais, t.y. įeina į gėlių mentalinių vaizdų tarpusavio sąsajų tinklą, iš kitos pusės – asocijuojamų reikšmių plane – straipsnyje iškeliami aikštėn gausios rožės ypatybės, būdingos ir svarbios liaudies kultūros atstovams. Pastarosios apima: gyvenimą, grožį, jaunystę, dorybę, meilę, džiaugsmą, laimę, gerovę, dieviškumą, šventumą, kančias, kankinystę ir mirtį.

ROŽĖ IR KITŲ GĖLIŲ VAIZDINIŲ TINKLAS	
Tiesioginių reikšmių planas	lelija – rūta – mirta (ir pan.) – kaip nekaltybę simbolizuojančios gėlės
Asocijuojamų reikšmių planas	gyvybė – grožis – jaunystė – dorybė – meilė – džiaugsmas – laimė – gerovė – dieviškumas – šventumas – kančia – kankinystė – mirtis

Tiek *Liaudies stereotipų ir simbolių žodyne*, tiek *Slavų ir jų kaimynų aksiologiniame leksikone* svarbiu tampa ne tiek konceptualaus sąvokų tinklo atskleidimas, kiek skirtingas subjektų vertybių, priklausančių tam tinklui, suvokimo ir vertinimo būdas. Ta pati vertybė skirtinguose diskursuose ar tekstuose gali būti skirtingai suvokiama, įeiti į nevienodus opozicinius santykius, kolekcijas ir kt., tačiau šį klausimą leisiu sau aptarti atskirame straipsnyje.

Bibliografija:

- Abramowicz Maciej, Bartmiński Jerzy, Chlebda Wojciech, 2009, *Językowo-kulturowy obraz świata Słowian na tle porównawczym. Założenia programu „A” (10 VI 2009)*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 21, p. 341-342.
- Adamowski Jan, 1992, *Językowy portret „lądu” w polskiej kulturze ludowej*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 5, p. 83-94.
- Adamowski Jan, 1999, *Kategoria przestrzeni w folklorze. Studium etnolingwistyczne*, Lublin.
- Baran Monika, 2009, „*Kieda bieda przyciśnie, i Żyd bratem bywa.*” *Obraz Żyda w literaturze XIX wieku*, [In:] *Stereotypy w języku i kulturze*, red. Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Sebastian Wasiuta, Lublin, p. 81-93.
- Bartmiński Jerzy, 1985, *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki*, [In:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej III*, red. Mieczysław Basaj, Danuta Rytel, p. 25-53.
- Bartmiński Jerzy, 1988, *Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji słowa*, [In:] *Konotacja*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin, p. 169-183.
- Bartmiński Jerzy, 1994, *Jak zmienia się stereotyp Niemca Polsce?*, „Przegląd Humanistyczny” nr 5, p. 81-101 [w przekładzie niemieckim w: „Zeitschrift für Empirische Textologie” 1995 nr 2, p. 18-29.]
- Bartmiński Jerzy, 1998b, *Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu „matki”*, [In:] *Język a Kultura*, t. 12. *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*, red. Janusz Anusiewicz i Jerzy Bartmiński, p. 63-83.
- Bartmiński Jerzy, 2003, *Miejsce wartości w językowym obrazie świata*, [In:] *Język w kręgu wartości*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin, 59-86.
- Bartmiński Jerzy (Eži Bartmin’skij), 2005a, *Jazykovej obraz mira: očerki po etnolingvistike*, Moskva.
- Bartmiński Jerzy, 2006, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin.
- Bartmiński Jerzy, 2009, *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*, London.
- Bartmiński Jerzy, 2011b, *The Cognitive Definition as a Text of Culture*, [In:] *The Linguistics Worldview: Ethnolinguistics, Cognition, and Culture*, (ed.) Adam Głaz, David S. Danaher, Przemysław Łozowski, London, p. 161-175.
- Bartmiński Jerzy, 2011b, *Definicja kognitywna jako tekst narracyjny*. Referat wygłoszony na konferencji *Narracyjność w języku i kulturze* we IX 2011 roku (w druku w tomie pokonferencyjnym pod red. D. Filar i Doroty Piekarczyk).
- Bartmiński Jerzy, 2014, *Narracyjny aspekt definicji kognitywnej*, [In:] *Narracyjność języka i kultury*, red. Dorota Filar, Dorota Piekarczyk, Lublin, p. 99-115.
- Bartmiński Jerzy, Chlebda Wojciech, 2008, *Jak badać językowo-kulturowy obraz świata Słowian i ich sąsiadów?*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 20, p. 11-27.

- Bartmiński Jerzy, Chlebda Wojciech, 2013, *Problem konceptu bazowego i jego profilowania - na przykładzie stereotypu EUROPY*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 25, p. 69-95.
- Bartmiński Jerzy, Grzeszczak Monika, 2010, *Der Begriff ODPOWIEDZIALNOŚĆ im semantischen Netz des Polnischen (zwischen dem Objektivismus der rechtlichen Relationen und dem subjektiven Pflichtgeföhl)*, [In:] *Wahrheit, Recht, Verantwortung. Norme- und Wertbegriffe im interkulturellen Kontext. Akten der internationalen Arbeitstagung “Normen und Wertbegriffe in der Verständigung zwischen Ost- und Westeuropa”*, 20–21. März 2009 in Bukarest, Bucureşti, p. 79-113.
- Bartmiński Jerzy, Lappo Irina, Majer-Baranowska Urszula, 2002, *Stereotyp Rosjanina i jego profilowanie we współczesnej polszczyźnie*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 14, p. 105-151.
- Bartmiński Jerzy, Mazurkiewicz-Brzozowska Małgorzata, 1993, *Lud. Profile pojęcia i ich konteksty kulturowe*, [In:] *Nazwy wartości. Studia semantyczne*, red. NW, p. 213-230.
- Bartmiński Jerzy, Niebrzegowska Stanisława, 1994, *Stereotyp słońca w polszczyźnie ludowej*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 6, p. 95-143.
- Bartmiński Jerzy, Panasiuk Jolanta, 1993, *Stereotypy językowe*, [In:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2 *Współczesny język polski*, red. Jerzy Bartmiński, Wrocław, s. 363-387.
- Bartmiński Jerzy, Żuk Grzegorz, 2009, *Pojęcie RÓWNOŚCI i jego profilowanie we współczesnym języku polskim*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 21, p. 47-67.
- Bartmiński Jerzy, Bielińska-Gardziel Iwona, 2015, *Polski językowo-kulturowy obraz DOMU i jego profile*, [In:] *LASiS*, t. 1, p. 89-121.
- Bartmiński Jerzy, Brzozowska Małgorzata, 2016, *Koncept PRACY we współczesnej polszczyźnie*, [In:] *LASiS*, t. 3, p. 93-128.
- Bartmiński Jerzy, Niebrzegowska Stanisława, 1994, *Stereotyp słońca w polszczyźnie ludowej*, „Etnolingwistyka” 6, p. 95-143.
- Bartmiński Jerzy, Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2019, *Wolność w polskiej lingwokulturze*, [In:] *LASiS*, t. 4, p. 181-244.
- Bartmiński Jerzy, Żuk Grzegorz, 2009, *Pojęcie RÓWNOŚCI i jego profilowanie we współczesnym języku polskim*, „Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury” 21, s. 47-67.
- Bielińska-Gardziel Iwona, 2009, *Stereotyp rodziny we współczesnym języku polskim*, Warszawa.
- Bielińska-Gardziel Iwona, 2012, *Pojęcie RODZINY i jego profilowanie we współczesnym polskim dyskursie publicznym*, [In:] *Kategorizacija dejstvitel'nosti v jazyke i kul'ture. Meždunarodnyj sbornik naučnych trudov po lingvokul'turologii*, red. E. E. Stefanskij, Samara, p. 39-56.
- Burszta Wojciech Józef, 2014, *Przyleganie do przeszłości*, [In:] *Konstrukcje i dekonstrukcje tożsamości*, t. 3. *Narracja i pamięć*, red. Ewa Golachowska, Anna Zielińska, p. 17-38.
- Charbonier G., 1968, *Rozmowy z Claudem Lévi-Straussem*, tłum. J. Trznadel, Warszawa.
- Chlebda Wojciech, 2010, *W poszukiwaniu językowo-kulturowego obrazu świata Słowian*, [In:] *Etnolingwistyka a leksykografia. Tom poświęcony Profesorowi Jerzemu Bartmińskiemu*, red. Wojciech Chlebda, Opole, p. 7-20.
- Chlebda Wojciech, 2014, *O potrzebie mapowania polskiej pamięci/niepamięci zbiorowej*, [In:] *Konstrukcje i dekonstrukcje tożsamości*, t. 3. *Narracja i pamięć*, red. Ewa Golachowska, Anna Zielińska, p. 39-47.
- Filar Dorota, 2013, *Narracyjne aspekty językowego obrazu świata. Interpretacja marzenia we współczesnej polszczyźnie*, Lublin.
- Głaz Adam, 1998, *Profilowanie pojęć w tekście a jego nieprzekładalność*, [In:] *Profilowanie w języku i w tekście*, red. Jerzy Bartmiński, Ryszard Tokarski, Lublin, p. 185-194.

- Gryshkova Nina, 2014, *Leksem, pojęcie, stereotyp, koncept, znaczenie, idea – propozycja regulacji terminologicznych*, [In:] *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 3. *Problemy eksplikowania i profilowania wartości*, red. Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Joanna Szadura, Lublin, p. 21-50.
- Grzegorzczak Renata, 2008, *Wstęp do językoznawstwa*, Warszawa.
- Grzeszczak Monika, 2009, *Definicja kognitywna pojęcia DEMOKRACJI w języku polskim*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 21, p. 69-84.
- Grzeszczak Monika, 2014, *Polski Honor w świetle danych ankietowych i tekstowych*, [In:] *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 2. *Wokół europejskiej aksjosfery*, red. Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin, p. 237-260.
- Grzeszczak Monika, 2015, *Pojęcie DEMOKRACJI i jego profilowanie w polskim i niemieckim dyskursie publicznym (1989-2009)*, Lublin.
- Kaczan Anna, 2005, *Obraz anioła i diabła w przysłowiach i frazeologizmach*, [In:] *Humanista wobec tradycji i współczesności. Prace z etnolingwistyki i logopedii*, red. Sebastian Wasiuta, Marta Wójcicka, p. 71-83.
- Krawczuk Ała, 2008, *Nowe profile ukraińskiego stereotypu Polaka (na podstawie ankietowania studentów lwowskich)*, „Postscriptum” 1 (1), p. 147-170.
- Lappo Irina, 2005, *Stereotyp Polaka i jego profilowanie w białoruskim kręgu językowo-kulturowym*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 17, p. 113-143.
- LASiS – *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, red. Jerzy Bartmiński: t. 1. *Dom*, red. Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Beata Żywicka, Lublin 2015; t. 2. *Europa*, red. Wojciech Chlebda, Lublin-Opole 2018; t. 3. *Praca*, red. Jerzy Bartmiński, Małgorzata Brzozowska, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin 2016; t. 4. *Wolność*, red. Maciej Abramowicz, Jerzy Bartmiński, Lublin-Warszawa 2019; t. 5. *Honor*, red. Petar Sotirov, Dejan Ajdačić, Lublin 2017.
- Lewicki Andrzej Maria, 1998, *Próba profilowania pojęcia „droga” na podstawie idiomatyzmów języka polskiego*, [In:] *Profilowanie w języku i w tekście*, red. Jerzy Bartmiński, Ryszard Tokarski, Lublin, p. 277-288.
- Majer-Baranowska Urszula, 1988, *Stereotyp językowy ‘płaczu’ w polszczyźnie ludowej*, „Etnolingwistyka” 1, p. 101-131.
- Majer-Baranowska Urszula, 1993, *‘Woda’ – profile pojęcia w polszczyźnie ludowej*, [In:] *O definicjach i definiowaniu*, red. Jerzy Bartmiński, Ryszard Tokarski, Lublin, p. 277-291.
- Masłowska Ewa, 1990, *Ludowy stereotyp rzeki – zarys struktury*, [In:] *Językowy obraz świata*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin, p. 197-205.
- Mazurkiewicz-Brzozowska Małgorzata, 1993, *PRACA. Wybrane warianty znaczenia słowa we współczesnej polszczyźnie i ich struktura kognitywna*, [In:] *Nazwy wartości. Studia semantyczne*, red. Jerzy Bartmiński, Małgorzata Mazurkiewicz-Brzozowska, Lublin, s. 133-145.
- Masłowska Ewa, 1990, *Ludowy stereotyp rzeki – zarys struktury*, [In:] *Językowy obraz świata*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin, p. 197-205.
- Masłowska Ewa, 2014, *Narracyjność symbolu. Ludowe narracje budowane na bazie lunarnej symboliki przejścia*, [In:] *Narracyjność języka i kultury*, red. Dorota Filar, Dorota Piekarczyk, Lublin, p. 239-249.
- Mosiołek-Kłosińska Katarzyna, 1998, *Profile pojęcia „komunizm” (na podstawie wypowiedzi z okresu kampanii wyborczej 1995)*, [In:] *Profilowanie w języku i w tekście*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin, p. 289-304.

- Nagórko Alicja, 2004, *Metody kontrastywne a etnolingwistyka (lingwistyka kulturowa)*, [In:] *Multikulturowość, tożsamość narodowa, mniejszości na Węgrzech i w Polsce*, red. E. Fórián, Debreczyn, p. 23–33.
- Nagórko Alicja, Łaziński Marek, Burkhardt Hanna, 2004, *Dystynktywny słownik synonimów*, Kraków.
- Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2014, *Od separacyjnego do holistycznego opisu językowego obrazu świata. Na marginesie dyskusji nad kształtem artykułów w „Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów”*, [In:] *Wartości w językowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 3. *Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, red. Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Joanna Szadura, Lublin, p. 71-102.
- Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2015, *O profilowaniu językowego obrazu świata*, „Poradnik Językowy” 1, p. 30-44.
- Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2017, *Jakie dane są relewantne etnolingwistycznie?* „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 29, p. 11-29.
- Niebrzegowska-Bartmińska, 2019, Róża, [In:] SSiSL, t. II *Rośliny*, cz. 3. *Kwiaty* (w druku).
- Niewiara Aleksandra, 2009, *Kształty polskiej tożsamości. Potoczny dyskurs narodowy w perspektywie etnolingwistycznej*, Katowice.
- Paćławska Ewa, 2005, *Stereotyp Cygana w słownictwie, związkach frazeologicznych i przysłowia*, [In:] *Humanista wobec tradycji i współczesności. Prace z etnolingwistyki i logopedii*, red. Sebastian Wasiuta, Marta Wójcicka, Lublin, p. 61-69.
- Rak Maciej, 2015, *Kulturemy podhalańskie*, Kraków.
- SLSJ - *Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny*, Wrocław 1980.
- SSiSL - *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 1 *Kosmos. Koncepcja całości i redakcja* Jerzy Bartmiński, zastępca redaktora Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, cz. 1 *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*, Lublin 1996; cz. 2 *Ziemia, woda, podziemie*, Lublin 1999; cz. 3 *Meteorologia*, Lublin 2012; cz. 4 *Świat, światło, metale*, Lublin 2012; t. 2. *Rośliny*, cz. 1. *Zboża*, Lublin 2017, cz. 2. *Warzywa, przyprawy, rośliny przemysłowe*, Lublin 2018.
- Tambor Jolanta, 2008, *Mowa Górnolązaków oraz ich świadomość językowa i etniczna*, Katowice.
- Trzebiński Jerzy, 1981, *Twórczość a struktura pojęć*, Warszawa.
- Trzebiński Jerzy, 2002, *Narracyjne konstruowanie rzeczywistości*, [In:] *Narracja jako sposób rozumienia świata*, red. Jerzy Trzebiński, Gdańsk p. 17-42.
- Tylor Charles, 2001, *Źródła podmiotowości. Narodziny tożsamości nowoczesnej*, Warszawa.
- Tyrpa Anna, 2006, *Etnolingwistyka ludowa, narodowa, porównawcza – koncepcje neofilologów i polonistów*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 18, p. 105-116.